

CHÁPÁNÍ TRHU A TRŽNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ V EVANGELICKÉ TRADICI

JINDŘICH HALAMA

ABSTRACT

Understanding of the Market and Market Economy from a Protestant Perspective

The contribution seeks to give a brief sketch of Protestant attitude to individual economic activities starting with the Reformation. It follows the development of socio-economic views in the Protestant churches in the time of Puritanism and later in the 19th century. It touches the famous thesis of Max Weber and its critiques and gives a picture of the birth of the so-called social market economy in Germany. The Protestant view accepts the basic account for market economy – the powerful human motive of self-interest that makes the market economy efficient. At the same time, the Protestant understanding of sin sees taming excessive manifestations of self-interest as inevitable. This brings a need for a continuous critique of the market economy and for efforts to balance its inclination to selfishness through effective mechanisms of social solidarity.

Key words

Reformation; ethics of work; Puritans; Max Weber; Social market economy

DOI: 10.14712/23363398.2016.2

Základní a stále velmi vlivnou tezi o spojení protestantské etiky s kapitalismem, a tedy tržním hospodářstvím vyslovil na počátku 20. století Max Weber.¹ Jeho přesvědčení, že protestantský postoj k životu a hlavně k práci se stal rozhodujícím příspěvkem ke vzniku

---

¹ Srov. Max Weber. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. První podobu zveřejnil ve dvou částech v letech 1904–1905, přepracované knižní vydání vyšlo v Tübingen: Mohr 1920.

toho, co nazval „duchem kapitalismu“, zůstává jako celek v platnosti, přes řadu kritik, kterým bylo hned od svého vzniku podrobena, a řadu dílčích nepřesností, které byly jeho teorii postupně prokázány.²

Weberova teze praví, že étos protestantismu, zvláště kalvinistického typu, byl určen neutuchající snahou využít všechny možnosti k usilovné a vděčné práci, původně k oslavě Boha (z vděčnosti za jeho milost a vyvolení), později stále víc k sebepotvrzení člověka (jako důkaz vlastního vyvolení a božího požehnání), až k postupnému převládnutí racionalismu a ztrátě náboženského zdůvodnění, což dalo volnou ruku čistě pragmatickému a sobeckému přístupu k podnikání.

Při empirickém zkoumání společenského vývoje se Weberova teze do značné míry potvrzuje. Překvapivě dynamický rozvoj hospodářství v protestantstvím ovlivněných společnostech ve srovnání s tradičními společnostmi převážně katolickými není problém doložit,³ i když existují samozřejmě výjimky a ani vysvětlení tohoto jevu není vždy přímočaře jednoduché. Podnikatelský duch nebyl od 16. století zdaleka omezen na hnutí vzešlá z reformace a rozvíjel se podle místních sociálních a politických podmínek i v jiných prostředích, a to dosti výrazně.

Teologické kritiky Weberovy teze upozorňují na jeho zjednodušující optiku, vycházející mnohem víc z pozdějšího protestantismu 17. století než z reformačního učení.⁴ To však nevyvrací fakt, že se v protestantském prostředí prosadil podnikatelský étos významnou měrou a ve své mnohdy již značně sekularizované podobě se v 18. a 19. století stal hnací silou průmyslové revoluce a spojencem ideologie trvalého pokroku.

² Základní diskusi o Weberově tezi přinesl svazek: Max Weber. *Die protestantische Ethik: Kritiken und Antikritiken*. Hamburg: Siebenstern 1968 (6. vydání 1995). Prvním, kdo jeho tezi na protestantské straně kriticky přijal, byl Ernst Troeltsch. *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) 1912. Na Webera navázal i britský ekonom Richard H. Tawney. *Religion and The Rise of Capitalism: A Historical Study*. New York, Harcourt, Brace and Co. 1926. Stručné shrnutí Weberovy teze podává nově např. Peter H. Sedgwick. *The Market Economy and Christian Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press 1999, s. 152–159. Český nejnověji Jakub S. Trojan. *Etické vztahy v ekonomice*. Praha: OIKOYMENH 2012, s. 140–142.

³ Nověji srov. např. Michael Novak. *Duch demokratického kapitalismu*. Praha: Občanský institut 1992.

⁴ Kritiku slabin Weberovy interpretace ve vztahu ke Kalvínově teologii podal nově Paul Chung. – Srov. Paul Chung. *Spirituality and Social Ethics in John Calvin: A Pneumatological Perspective*. New York: University Press of America 2000, s. 139–147.

1. Pohled do dějin protestantismu

Pokusme se tedy sledovat základní linie Weberovy teze s důrazem na teologické aspekty protestantského postoje k podnikání a tržnímu hospodářství. Hledáme-li kořeny tohoto postoje, je nutno začít samozřejmě u reformace a reformátorů.

Jednou z důležitých změn, které v teologickém myšlení reformace přinesla, byla změna v hodnocení lidské tvořivé činnosti, tedy hodnocení práce, jak ji formuloval Martin Luther. Termín „povolání“ (*vocatio*, německy *Beruf*), do té doby vyhrazený především pro duchovní činnost, přenesl Luther na všechna lidská zaměstnání, která lze vykonávat bohubí, tedy pro dobro bližních.⁵ Vedle zrovnoprávnění různých činností před Bohem (pradlena koná stejně bohubí jako kněz) přináší tento pohled především zdůraznění, že práce, kterou si člověk zajišťuje obživu, může a má být chápána jako úkol od Boha, jako činnost, jejímž prostřednictvím člověk naplňuje své poslání na tomto světě. Nejde totiž jen o zajištění materiální obživy, ale o možnost služby bližním těmi schopnostmi a obdarováními, které nám byly dány.⁶ Křesťanský závazek sloužit druhým, přijatý jako povolání od Boha, motivuje právě ve výkonu povolání člověka, aby konal víc než to, co se pokládá obecně za náležité či povinné. Člověk koná i to, co sám nepotřebuje a co lidsky vzato není jeho povinností, aby tak prospěl bližním.

Toto pojetí povolání přijal za své i další z reformátorů, Jan Kalvín, který však důrazněji vyzdvihl motiv služby Bohu. Naše lidská práce není jen „bohoslužbou všedního dne“, jak ji nazval Luther, je způsobem, jak dát celý život do služby Bohu a jak využít k oslavování Boha veškerý čas, který je nám dán. Důraz na využívání svěřeného času, na usilovnou snahu rozvinout všechny schopnosti, které máme, abychom plodnou prací naplnili poslání, které nám je na světě svěřeno (spravování svěřené země – Gn 2, 15), se stal jedním z důležitých katalyzátorů pozdějšího protestantského podnikatelství. U Kalvína je vděčnost přední motivací, která nás vede k usilovné práci a samozřejmě ke sdílení jejích plodů s těmi, kdo jsou potřební, přičemž člověk sám

⁵ Srov. Martin Luther. *O dobrých skutcích* (Sermon von den guten Werken, 1520). Praha: Kalich 1987.

⁶ O Lutherově pojetí povolání podrobněji srov. např. Hans-Jürgen Prien. *Luthers Wirtschaftsethik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1992.

pro sebe nemá užívat víc, než je nezbytné. To, co člověk získá nad svou potřebu, má využít pro dobro všech.⁷

U Kalvínových následovníků se postupně rozvíjí myšlenka, že úspěch v práci je potvrzením vyvolenosti a projevem Boží přízně; čím tedy více člověk úspěšně pracuje, tím jistější si touto přízní může být. A právě tento motiv zaujal Maxe Webera a inspiroval ho ke zkoumání protestantské etiky práce a podnikání.

Myšlenkový materiál, který Weber užívá k doložení své teze, má sice kořeny v reformaci, ale vyvinul se do podoby, která (jak Weber ví) je od reformačního myšlení odlišná.⁸ Jde především o puritanismus, který se z kalvinismu vyvinul v Anglii ve druhé polovině 16. století: „Nikde však není pýcha predestinované spásy tak těsně spojena s příslušností člověka k povolání a s myšlenkou, že boží požehnání se dosvědčuje úspěchem člověka racionálního jednání, nikde tedy neúčinkovaly asketické motivy na hospodářského ducha tak intenzivně jako v těch krajích, kde platila puritánská predestinační milost.“⁹ Weber analyzuje i postoje jiných protestantských skupin, jako jsou kvakeři (z jejichž prostředí vyšel Benjamin Franklin) nebo baptisté či metodisté, kde všude nachází podobné postoje a názory.¹⁰

Maximalismus, který vládl v puritánské etice práce a dával jí mimořádnou dynamiku, demonstruje Weber na významném představiteli puritanismu Richardu Baxterovi: „Jestliže ti Bůh ukáže způsob, jakým bys mohl po právu získat více než jiným způsobem (aniž bys ublížil své duši nebo komukoli jinému), odmítneš-li to a zvolíš způsob méně výnosný, přestupuješ meze svého povolání a odmítáš být Božím správcem, přijmout jeho dary a užít je pro něj, když o to požádá. Máš pracovat, abys byl bohatý pro Boha, ne však pro tělo a hřích.“¹¹

Jestliže tedy reformace 16. století označila civilní zaměstnání křesťanů za Bohem svěřené povolání, které je možno vykonávat (samozřejmě

⁷ O Kalvínově pojetí aktivního křesťanského života a práce více srov. např. Ronald S. Wallace. *Calvin, Geneva and the Reformation: A Study of Calvin as Social Reformer, Churchman, Pastor and Theologian*. Edinburgh: Scottish Academic Press 1988.

⁸ „Právě zburžoazněním Kalvínovy církve význam predestinace proti jeho původním názorům stoupl.“ – Max Weber. *Sociologie náboženství*. Praha: Vyšehrad 1998, s. 305.

⁹ Tamtéž, s. 306.

¹⁰ Z prostředí kalvinisticky orientované skotské církve pocházel i zakladatel moderní liberální hospodářské teorie Adam Smith, jeho biografie však ukazuje spíše na lhostejnost k náboženství a jeho teorii pokládám za projev již sekulárního pochopení světa a lidského konání v něm.

¹¹ Richard Baxter. *Christian Directory* (1665). Citováno in: Chung. *Spirituality and Social Ethics*, s. 143.

s odpovědností vůči Bohu a bližním) se svobodným vědomím, že jde o činnost dobrou a před Bohem cennou, pro pokračovatele reformačních hnutí ve století sedmáctém se povolání stalo mnohem víc povinností, v níž je nutno se osvědčit v maximální možné míře, jinak se jistota vyvolení ke spáse začne zpochybňovat. Od nároku, že člověk má pracovat „aby byl bohatý pro Boha“, je potom k práci jako prostředku bohatství pro sebe celkem přímá cesta.

Trochu jiným vývojem prošlo pojetí povolání v luterském prostředí na evropském kontinentě. Původní Lutherova koncepce, zakotvená v biblickém pojmu prikázání a zaměřená spíš na osvobození ke službě Bohu a bližním, tedy na možnost uskutečňování křesťanského života v každodenní práci, ustoupila v 19. století postupně kantovskému pojetí povinnosti jako činnosti ne umožněné, ale uložené. Centrální význam pak získává myšlenka mravního zdokonalení a rozvoje, zcela ve směru modernistického myšlení. V luterských etikách 19. století je křesťanovým úkolem pracovat na uskutečňování křesťanských ideálů ve společnosti.¹² Navíc se tu stále výrazněji oddělují povinnosti duchovní či náboženské od povinností občanských jako důsledek dualistického pochopení „zákona“ a „evangelia“. Tento dualismus spočíval v tom, že se „světská“, civilní sféra stává samostatnou, oddělenou od evangelia, což konkrétně v hospodářské etice vede až k pojetí, že do hospodářských záležitostí víra a teologie vstupovat nemá. Hospodářství má svou vlastní logiku, která není nutně podřízena evangelium.¹⁵

Nemůže tedy překvapit, že v hospodářské etice protestantismu 19. století po určité dobu ztlačil chyběl sociální nárok, který je součástí biblické zvěsti jak v prorocké, tak v apoštolské tradici. Byla tu samozřejmě stále charitativní činnost, bylo tu vědomí, že je třeba pomáhat těm, kdo jsou v nouzi a neštěstí, to však bylo záležitostí osobních postojů jednotlivců a společenství. Zřetelná teologická reflexe sociální odpovědnosti církve scházela.

Tento deficit se však stal postupně natolik zřejmým, že jej v polovině 19. století pokládali mnozí protestantští teologové na obou stranách Atlantiku za centrální problém církve. Bylo nutné, aby se církev tímto

¹² Snad nejvýrazněji srov. Richard Rothe. *Theologische Ethik I–III*, Wittenberg 1845–1848.

¹⁵ Ve starší luterské teologii se tu mluví zpravidla o „svězákonosti“ (Eigengesetzlichkeit). Rázným odmítnutím takových interpretací z luterských pozic je *Etika* D. Bonhoeffera (česky Praha: Kalich 2007), jmenovitě kapitola V., „Kristus, skutečnost a dobro“.

problémem začala důsledně zabývat. V Evropě se začíná formovat hnutí náboženského socialismu, nejprve na anglické půdě. Charakterizují je jména jako F. D. Maurice (1805–1872), londýnský kněz, který zřejmě první razil termín „křesťanský socialismus“ (*The Kingdom of Christ*, 1838), Charles Kingsley (1819–1875), básník, který je autorem slavného výroku: „socialismus bude křesťanský, nebo nebude“, či právník a ekonom J. M. F. Ludlow (1821–1911). V Americe se rozvíjí hnutí „social gospel“, jehož předním představitelem byl W. Rauschenbusch (1861–1918).¹⁴ Společným důrazem těchto hnutí bylo právě připomínání sociálního rozměru biblické zvěsti, jeho relevance pro současnou společnost, zvláště pro industriální podnikání, a apel na společenskou odpovědnost církve v situaci, kdy se hospodářství řídilo zhusta právem silnějšího. Současně však byla tato hnutí zpravidla pevně přesvědčena o dostatečném potenciálu dobra v člověku, aby novou, spravedlivější společnost dokázal vybudovat.

Antropologický optimismus, který byl nedílnou součástí těchto křesťansko-socialistických vizí, měl pramálo společného s reformačním učením o člověku; mnohem víc byl ovlivněn osvícenským a modernistickým optimismem. Rauschenbusch, baptistický kazatel, byl přesvědčen o zásadním dobru v člověku a možnosti rozvinout a stále zlepšovat dobré lidské vlastnosti, a to až do stadia faktického plynulého přechodu k Božímu království. Sotva sedm let před první světovou válkou napsal: „Snad bylo těchto devatenáct století církve předběžným stupněm růstu, a nyní se blíží květy a plody [...]. Lidstvo získává pohotovost a kapacitu ke změně [...]. Prudkost změn v naší vlastní zemi dokazuje nekonečnou latentní zdokonalitelnost lidské přirozenosti.“¹⁵ Dvě světové války, které následovaly, přesvědčily velkou většinu sociálně kritických protestantských teologů, že zdokonalit lidskou přirozenost není v našich možnostech a že náboženský socialismus není reálný.

Zatímco účinnost tržního hospodářství a jeho schopnost vytvářet dříve nepředstavitelné množství statků byla nepochybná, jeho negativní sociální dopady na společnost byly stejně zřejmé a zkušenost několika generací potvrzovala, že jde o vlastnost, která není dětskou nemocí, ale zákonitou součástí svobodného neregulovaného tržního

¹⁴ K náboženskému socialismu srov. Markus Mattmüller: *Leonhard Ragaz und der religiöse Sozialismus I–II*. Zürich: EVZ 1957. Rauschenbuschovy zásadní texty jsou *Christianity and the Social Crisis* (1907) a *A Theology for the Social Gospel* (1918).

¹⁵ Walter Rauschenbusch. *Christianity and the Social Crisis*. New York: Harper & Row 1964, s. 422.

prostředí. Otázka, kterou se protestantské církve postupně stále více musely zabývat, zněla, jak skloubit účinnost tržního hospodářství se sociální odpovědností.

2. Formování moderního vztahu k hospodářství

Historicky se jako protiváha k neregulovanému kapitalistickému podnikání nejprve prosadila myšlenka sociálního státu, a to v poslední třetině 19. století v Německu. Proti hospodářskému liberalismu, který do té doby vládl, postavili němečtí protestanté¹⁶ potřebu silného státu, který by stál nad skupinovými zájmy, vydával spravedlivé zákony a spravedlivě spravoval společnost tak, aby byli slabí chráněni. Myšlenka sociálního státu byla v první řadě odmítnutím liberální teze, že stát je nutné zlo, jehož působení na hospodářství je třeba maximálně omezit. Do značné míry paralelně se sociálním hnutím katolickým tu němečtí evangelíci vyhlásili „pojetí státu, které je stejně vzdáleno [...] oslavování individua a jeho svévole jako absolutistické teorii všepohlující státní moci“.¹⁷

Hlavní argument proti liberalismu zní, že svobodné střetání přirozených sil a zájmů nepočítá s mocí hříchu, a neumí tudíž prosazování egoistických zájmů jednotlivců a skupin udržet v patřičných mezích. To musí činit autorita stojící mimo přímou hospodářskou soutěž, totiž stát. S mocí hříchu, která se měla během 20. století tak tragicky projevit ve všech pokusech rozbít kapitalismus a vybudovat spravedlivější společenský řád, nepočítal, jak jsme viděli, ani radikální náboženský socialismus, ostře protikapitalistický a revolučně naladěný. Jeho vliv ještě vzrostl po 1. světové válce a dosáhl největšího vlivu ve dvacátých letech a v době hospodářské krize; potom prudce uvald.

Reprezentativní postoj evropského protestantismu se vyvíjel od 1. světové války do určité míry koordinovaně. Společnou platformu představovalo ekumenické hnutí, sdružující již od dvacátých let velkou část protestantských církví. Důležitou, ba zásadní součástí jeho agendy tvořila snaha hledat křesťanské odpovědi na palčivé

¹⁶ Spolek pro sociální politiku (Verein für Sozialpolitik) byl založen 1872 v Eisenachu, nebyl konfesně určen, ale velkou většinu tvořili členové z protestantských církví.

¹⁷ Citát z úvodního projevu Gustava Schmollera na ustavujícím shromáždění spolku. Citováno podle Günter Brackelmann – Traugott Jähnichen (ed.). *Die protestantischen Wurzeln der sozialen Marktwirtschaft: ein Quellenband*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 1994, s. 16.

problémy současného světa. Ekumenická konference ve Stockholmu 1925 a zvláště další konference v Oxfordu 1937 se zabývaly otázkami hospodářského systému a nároky spravedlnosti z křesťanského hlediska.¹⁸ Zásadní pozice, na níž se zástupci církví shodli, byla snaha liberální hospodářský systém modifikovat tak, aby byl sociálně citlivější a v mnohem větší míře přispíval k sociálnímu vyrovnávání. Přitom se i zde protestantské stanovisko snaží razit něco jako třetí cestu mezi individualistickým liberalismem a socialistickým kolektivismem, který potlačuje svobodu a práva jednotlivce.

Rekonstrukce společnosti i hospodářství uprostřed trosek po 2. světové válce byla zvláště v Německu vnímána jako příležitost nabídnout křesťansky motivovanou alternativu hospodářského systému. Svou roli sehrálo jistě i vědomí selhání církve v totalitním nacistickém režimu, ale architektky nové hospodářské koncepce byli především lidé z řad protinacistického odporu. Z tohoto hnutí vyšel návrh hospodářského konceptu, nazvaného sociálně tržní hospodářství (soziale Marktwirtschaft). Jeho průkopníky a uskutečňovateli byli lidé jako ekonom Walter Eucken, teolog Helmut Thielicke a především ekonom Alfred Müller-Armack a politik Ludwig Erhard.¹⁹

Základní východiska konceptu sociálně tržního hospodářství potvrzují hodnotu, užitečnost a potřebnost tržního hospodářství. Svobodná iniciativa v podnikání nesmí být potlačována, zájem člověka o sebe a své nejbližší okolí nemůže být nahrazen žádným abstraktním obecným zájmem. Svoboda je základním předpokladem pro rozvoj dobrého lidského života, a tedy i pro rozvoj společnosti včetně hospodářství. Na to, že člověk bude sledovat svůj vlastní zájem, je možno vždy a všude spoléhat, to je hnací silou lidské aktivity, a chce-li společnost vytvořit fungující hospodářský systém, nesmí tento zájem potlačovat.

Úkolem státu je vytvořit takový rámec pro hospodářskou činnost, aby se mohlo rozvíjet svobodné podnikání a současně aby se jeho přínos využíval v souladu se zásadami spravedlnosti a solidarity. I když je výrok, že „sociálně tržní hospodářství je zásadně spoluurčeno sociálně etickými tradicemi protestantismu“ zcela oprávněný,²⁰ nejde a nesmí

---

¹⁸ Srov. Josef H. Oldham. *The Churches Survey Their Task: the Report of the Conference at Oxford, July 1937, on Church, Community and State*. London: Allen & Unwin 1937.

¹⁹ Srov. Alfred Müller-Armack. *Genealogie der sozialen Marktwirtschaft*. Bern, Stuttgart: Haupt 1974.

²⁰ Brackelmann – Jähnichen (ed.). *Die protestantischen Wurzeln der sozialen Marktwirtschaft*, s. 13.

jít o model exkluzivně křesťanský: snahou je vytvořit prostředí, které by bylo obecně srozumitelné a přijatelné jak v náboženské, tak nenáboženské perspektivě.

Tento model, který byl vyzkoušen v poválečném Německu a podílel se na známém „hospodářském zázraku“, model, který vychází ze svobodného trhu a požaduje upravit jeho podmínky tak, aby se pokud možno zároveň prosazovaly zásady svobody a spravedlnosti, se stal inspirací i pro další sociální postoje církvi v posledním půlstoletí.

Událostí, která vyvolala naléhavý požadavek znovu zvážit hospodářský rozměr křesťanské existence v Evropě, byl pád evropských komunistických režimů v roce 1989 a letech následujících. Pro Německo znamenalo znovusjednocení potřebu promyslet další perspektivu společenského a hospodářského života. Německá evangelická církev tuto reflexi shrnula a oficiálně vydala v roce 1991 v dokumentu *Gemeinwohl und Eigennutz* (Společné dobro a osobní prospěch).²¹

Dokument konstatuje, že se sociálně tržní hospodářství jako model efektivní a sociálně citlivé organizace hospodářského života v zásadě osvědčilo: „Sociálně tržní hospodářství není žádným uzavřeným ideologickým systémem. Je otevřeno pro účast různých orientací a spojuje v sobě tradiční prvky evropského liberalismu, evropského socialismu a ekumenického křesťansko-sociálního hnutí. Proto se sociálně tržní hospodářství jako integrující a kompromisní model hospodářského jednání, politické odpovědnosti a sociální angažovanosti osvědčilo.“²² Další rozvíjení tohoto modelu podle měnících se podmínek se ukazuje jako nejen možné, ale velmi potřebné. Snaha najít plodný a odpovědný kompromis mezi motivační silou lidského sobectví a potřebou solidarity s druhými, mezi efektivností bezohledné hospodářské kalkulace a požadavky spravedlnosti se však nemůže vyhnout řadě problematických bodů.

Jak lze sloučit křesťanský příkaz lásky k bližnímu se sledováním vlastních zájmů v hospodářské oblasti? Které vlastní zájmy jsou oprávněné a jaká je jejich hierarchie ve vztahu k potřebám druhých? Jak se k sobě má hospodářská konkurence a požadavek solidarity? Je přijatelné konkurenta zničit a pak ho sociálně podporovat? Hospodářství, zvláště svobodný trh, nevytváří spravedlivé podmínky. Není-li

²¹ Srov. *Gemeinwohl und Eigennutz: Wirtschaftliches Handeln in Verantwortung für die Zukunft* (Eine Denkschrift der Evangelischen Kirche in Deutschland). Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 1991. Dále jen GE.

²² Tamtéž, 35.

v lidských silách nastolit spravedlnost v plném rozsahu, jak alespoň odstraňovat zjevně nespravedlivé důsledky hospodářských procesů? To vše jsou otázky, které koncept sociálně tržního hospodářství musí řešit stále znovu. Přesto se rozhodnutí pro tržní hospodářství ukazuje jako správné, neboť není známa žádná reálná lepší alternativa.²³

Současné výzvy (1991) vidí dokument především v ekologicky odpovědném hospodaření, které by snižovalo zátěž životního prostředí a vyčerpávání zdrojů, i za cenu zvýšení cen některého zboží (GE 189–190), ve spravedlivějším hospodářském styku v mezinárodním rozměru a snižování příkrých rozdílů mezi bohatými a chudými (191–192), v udržení sociální rovnováhy ve společnosti pomocí podpory znevýhodněných a zvýšení solidarity ve formě sociálního pojištění (193–194) a konečně v udržení politického rámce pro sociálně tržní hospodářství ve střetu s novou vlnou ideologické liberalizace hospodářství vlivem nové mezinárodní situace a silících nadnárodních hospodářských subjektů (195–196).²⁴

Konec 20. století a další roky byly v protestantském prostředí stejně jako v celé společnosti ovlivněny silícím vědomím ekologické krize a prohlášení či dokumenty k sociálním otázkám zahrnovaly tento prvek mnohem výrazněji než dříve, a to v Evropě i Americe.²⁵ Ve vztahu k hospodářskému řádu se objevují poměrně důrazné požadavky na sociální zřetel i na nutná omezení soukromých práv v zájmu obecného dobra: „(synod) podporuje zákony k ochraně spotřebitelů, dělníků a těch, kdo jsou diskriminováni, k ochraně veřejného zdraví a životního prostředí a řízení ekonomických a sociálních aktivit ve prospěch obecného dobra.“²⁶ Nikde se však neobjevuje odmítnutí tržního hospodářství jako nástroje, jak uspořádat ekonomický život společnosti: kritiky se týkají jednotlivých aspektů jako způsobu využití a dělení zisků,

²³ Otázku vztahu mezi tržním a plánovaným hospodářstvím řešil důkladně švýcarský etik Artur Rich (srov. Artur Rich. *Etika hospodářství I–II*. Praha: OIKOYMENH 1994) a přes některé teoretické výhody centrálně plánované ekonomiky dochází k témuž závěru – tržní hospodářství se při všech nedostatcích jeví z hlediska křesťanské odpovědnosti jako přiměřenější systém. – Srov. Rich. *Etika hospodářství II*, s. 300–311.

²⁴ Tento a další církevní dokumenty a sociální postoje církví na konci 20. století reflektuje Martin Honecker. – Srov. Martin Honecker. *Grundriss der Sozialethik*. Berlin: Walter de Gruyter 1995.

²⁵ Příkladem mohou být prohlášení Evangelical Lutheran Church in America: *Sufficient, Sustainable Livelihood for All: A Social Statement on Economic Life* (1999) nebo dokumenty United Church of Christ, které lze najít na http://www.ucc.org/justice_economic-justice.

²⁶ Prohlášení 25. synodu UCC z roku 1997 (lze nalézt na uvedené www adrese).

okruhu těch, kdo mají mít z ekonomických užitek prospěch (chudoba a různé podoby znevýhodnění), a míry sociální solidarity.²⁷

Jedním z nejnovějších dokumentů k této tématice je opět dokument německé evangelické církve z roku 2008, který potvrzuje, že svobodné a tvořivé podnikatelské jednání církev akceptuje a podporuje.²⁸ Tržnímu hospodářství je znovu a poměrně důrazně vyslovena důvěra, s podmínkou udržení všech procesů v mezích požadavků spravedlnosti: „Pokud se podaří udržet hospodářskou dynamiku v mezích férové soutěže, funguje tržní hospodářství nanejvýš účinně a vytváří produktivitu, které dříve v dějinách lidstva nikdy nebylo dosaženo a která musí být, podle požadavků sociálního tržního hospodářství, přetvořena v blahobyt pro všechny“ (UHEP, s. 118).

Připomíná se tu jak blízkost sociálně tržního hospodářství protestantským hodnotám, tak spojení efektivity se solidaritou pod dohledem státem stanoveného rámce odpovědného podnikání: „Společensko-politická koncepce sociálně tržního hospodářství, rozvinutá v Německu jako protiváha k plánovaným hospodářstvím i k čistě liberálním hospodářským pojetím, vyžaduje rozhodné spojení vysoké hospodářské dynamiky a státem zajištěné fungující soutěže se sociální spravedlností jako předpokladem obecného blahobytu. V něm se uskutečňují původně protestantské hodnotové postoje“ (UHEP, s. 51).

Hospodářská iniciativa jednotlivců i skupin je interpretována jako způsob, jak naplnit svůj život službou Bohu a bližním: „Z křesťanského pohledu vyrůstá motivace k podnikatelskému jednání z Božího povolání. Povzbuzuje jednotlivce, aby na sebe vzali na konkrétním místě odpovědnost za sebe i za druhé“ (UHEP, s. 47).

²⁷ Tak lze uvést významný společný dokument německé evangelické církve a biskupské konference *Für eine Zukunft in Solidarität und Gerechtigkeit: Wort des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland und der Deutschen Bischofskonferenz zur wirtschaftlichen und sozialen Lage in Deutschland*. München: Bernward bei Don Bosco 1997. Dokument zřetelně a důsledně obhajuje koncept sociálně tržního hospodářství, upozorňuje na nebezpečí jeho oslabení a na nutnou roli sociálního státu jako instituce, která má úkol zajistit nutnou míru sociálního vyrovnávání. Téma se objeví i v evangelickém dokumentu *Gerechte Teilhabe: Befähigung zu Eigenverantwortung und Solidarität* (Eine Denkschrift des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland zur Armut in Deutschland). Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 2006, zde však jen letmo, protože hlavním tématem je zápas s chudobou, která začala i v sociálním státě nečekaně výrazně narůstat.

²⁸ Srov. *Unternehmerisches Handeln in evangelischer Perspektive* (Eine Denkschrift des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland). Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 2008. V textu citováno jako UHEP.

Tato odpovědnost je vnímána jako odpovědnost před Bohem a mihne se tu přece jenom kantovský pojem povinnosti, když se uvažuje o její závažnosti a primárním účelu podnikání, jímž je veřejná služba (což nevylučuje soukromý užitek podnikatele, který však nesmí být primárním cílem): „Motivace ke kvalitnímu ekonomickému jednání je živena povinností přijmout povolání k odpovědnosti a uplatnit vlastní obdarování k užítku všech – teprve druhotně k němu patří uspokojení z úspěchu nebo zisku, plynoucího z této činnosti“ (UHEP, s. 48–49).

Vcelku je možno říci, že uvedený dokument německé evangelické církve potvrzuje linii, kterou evropský protestantismus ve vztahu k hospodářství nastoupil již na přelomu 19. a 20. století. Tržní hospodářství je přijato jako mimořádně účinný způsob, jak rozvíjet hospodářské aktivity společnosti, a navíc způsob, který odpovídá protestantskému porozumění svobody a odpovědnosti. Vzhledem k hříšnosti člověka, k tomu, že je člověk přirozeně zaměřen sám na sebe a má těžko potlačitelný sklon k individuálnímu i kolektivnímu sobectví, je však nutno podmínky pro svobodné tržní podnikání dobře vymezit, bedlivě střežit, aby nebyly porušovány, a nastavit společenské mechanismy spravedlivého vyrovnávání a solidarity s těmi, kteří se sami neprosadí. Tuto roli musí hrát stát.

Německá evangelická církev a její postoje zde mohou zastupovat převážnou část současného protestantismu, neboť vztah k hospodářské sféře a jmenovitě k tržnímu hospodářství, jak je najdeme v dokumentech a porůznu vydaných prohlášeních, je v hlavních rysech shodný. Trh ano, ale se stanovenými pravidly, která by zajistila pokud možno spravedlivé rozdělování jeho přínosu, a se silným sociálním a v poslední době stále více i ekologickým zřetelem. Trh sám o sobě není možno vinit z nelidskosti či nespravedlivosti, to jsou rysy lidské – a je nutno hledat způsoby, jak přimět lidi působící v tržní ekonomice, aby jednali lidsky a spravedlivě.

Je však nutno dodat, že právě vývoj světového hospodářství v poslední generaci s opakovaně propukajícími krizemi a znatelně narůstajícím sociálním napětím vyvolává vážné pochybnosti o schopnosti současného hospodářského systému tyto problémy řešit. Systém sociálně tržního hospodářství vznikl v polovině 20. století za zcela určitých společenských předpokladů nejen materiálních, ale také duchovních a morálních. K nim patřily především pojetí národního státu jako svrchované a samostatné jednotky, která určovala podobu pravidel hospodářské soutěže (což dramaticky změnily globalizační procesy),

předpoklad úplné rodiny s jedním živitelem (což je dnes malá menšina rodin), neproblematická perspektiva plné zaměstnanosti v poválečné obnově evropských společností a extenzivní hospodaření bez obav z vyčerpání zdrojů a poškození životního prostředí (což se začalo masivně projevovat až o generaci později).²⁹

Předpoklad, že modifikace současného hospodářského systému je možná takovým způsobem, aby fungoval stejně dobře i ve zcela změněných podmínkách, není vůbec samozřejmý a existuje dost argumentů k jeho zpochybnění. Apel na spravedlnost, svobodu, odpovědnost a solidaritu jako principy protestantského přístupu ke společnosti vůbec, a tedy i k hospodářství, není důvod zpochybňovat. Je však otázkou, jak je prosadit v „tekutém“, tedy plynule a nepřetržitě proměnlivém prostředí postmoderní civilizace, v procesu globalizace s radikální relativizací kdysi samozřejmých hodnot, zvláště se zřetelem na to, že trh a tržní hospodářství sice ke svému fungování nutně potřebuje svobodu a sdílené pojetí spravedlnosti, ale samo je nedokáže vytvářet, ba ani chránit a udržovat. To by znamenalo, že nejsou-li tu jiné zdroje, které dokáží vytvořit a udržovat ve společnosti potřebnou míru svobody, spravedlnosti a solidarity, tržní hospodářství je odsouzeno k rozpadu, nebo přinejmenším k těžkým krizím a opakovaným sociálním konfliktům.

3. Závěr – některé teologické úvahy

Jak jsme alespoň útržkovitě doložili, postoj protestantismu k tržnímu hospodářství byl a je kladný. Ne snad, že by v protestantismu byl tento hospodářský systém považován za dokonalý a vůbec už ne za nábožensky sankcionovaný. Teze o Bohem chtěných či uložených společenských poměrech je typicky středověká a právě reformace ji odmítla, mimo jiné i v pojetí povolání. Protestantismus přinesl teologické zdůvodnění lidské práce a individuálního podnikání, když je jako způsoby služby bližním zrovnoprávnil s tradičně ceněným vládnutím (šlechta, vrchnosti) a se zasvěceným životem (klérus). Tím, že běžnou řemeslnou prací a podnikání označila reformace za činnosti bohu libé (jsou-li vykonávány v souladu s požadavky evangelia, s Božími příkázáními), dodala věřícím mimořádnou motivaci k nim, což se

²⁹ Srov. Ulrich H. J. Körtner. *Evangelische Sozialethik: Grundlagen und Themenfelder*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1999, s. 289–295.

v dalším vývoji projevilo zvláště dynamicky v těch společnostech, kde měl protestantismus rozhodující vliv.

Tato dynamika se však postupem času odpoutávala od duchovního základu, který se v situaci rozmachu lidských sil jevil jako svazující. Být bohatý pro Boha, řečeno s puritány znamená mnohem víc ohledů a závazků, než být bohatý sám pro sebe. Zřetelný a významný je posun od intenzivního využití vlastních sil pro slávu Boží či ve prospěch obecného dobra, jak je tomu u puritánů, ke sledování oprávněného vlastního zájmu v pojetí Adama Smithe.

Ostatně sama myšlenka „být bohatý pro Boha“ je biblicky těžko obhajitelná. Být bohatý před Bohem (Lk 12, 21) je protikladem materiálního bohatství. Z reformačního hlediska by ideální podobu hospodářského života představovalo společenství, kde všichni pracují ze všech sil, dbají přitom na spravedlnost, žijí skromně, podporují slabé a všechno, co nutně sami nepotřebují, užívají k obecnému dobru. V dějinách sice najdeme příklady společenství, které se tomuto ideálu blížily či blíží, vždy to však byly malé, zřetelně úzce vymezené a vůči volnému trhu uzavřené komunity.

Komerční úspěch křesťanského podnikání pak celkem pravidelně vedl k podléhání přitažlivosti majetku. Skoro se chce říci, že moralita pohádky o rybáři a rybce, kdy je totiž člověk tím méně lidským, čím více má, se prokazuje jako aktuální i na protestantské etice. Máme-li možnost bohatnout, proč ji nevyužít? A určité rozpaky, které praktikující křesťan nemůže nemít, pokud výrazně zbohatne, se řeší poukazem na „bohatství pro Boha“, takže je vlastně v pořádku, aby bohatli věřící, kteří přece získaný majetek využijí lépe a odpovědněji než jiní. Jinými slovy, vsadit na svobodnou odpovědnost jedince může být nejefektivnějším způsobem, jak uspořádat hospodářské záležitosti společenství, nelze však zaručit, že se hospodářství bude rozvíjet v souladu se spravedlností a solidaritou.

Přijetí tržního hospodářství bylo ze strany protestantismu utilitárním krokem, když se trh dlouhodobě prokazoval jako zdaleka nejúčinnější mechanismus rozvoje hospodářské činnosti. V situaci tzv. „křesťanské společnosti“, kdy drtivá většina občanů procházela náboženskou socializací a hodnoty jako spravedlnost, odpovědnost, solidarita, milosrdenství, odpuštění byly významnou součástí veřejného mravního klimatu, bylo možno počítat s tím, že i hospodářský život bude těmito hodnotami ovlivněn, případně že je možné na ně apelovat, aby byly hospodářské procesy nasměrovány více k obecnému dobru.

Přesto se ukazovalo, že udržet svobodné podnikání v mezích křesťanského pochopení vztahu k bližním se daří jen u omezeného okruhu podnikatelů a že se onen nejsilnější motivační prvek, totiž sobecký zájem, prosadí i do náboženského života. Na luterské straně vzniklo již v 19. století rozdělení osoby na křesťana a podnikatele, kdy obě složky měly fungovat navzájem značně nezávisle. Na straně anglosaského post-puritanismu se vytvořila po 2. světové válce teologie prosperity, hnutí, které dodnes působí především v charismatických kruzích a svou povahou je více náboženským podnikáním než církví.

Na otázku, zda je možné ovlivnit tržní hospodářství tak, aby se svými sociálními důsledky alespoň blížilo nárokům evangelia na to, jak se vztahovat k bližním, se v poslední generaci rozhodně nedaří najít kladnou odpověď. Přinejmenším není vůbec zřejmé, zda se zásady sociálně tržního hospodářství, které se o to poměrně úspěšně pokoušelo, dají uplatnit v současném tlaku neolibérálního přístupu, a nakolik jsou přenositelné do jiných kulturních podmínek v kontextu globální ekonomiky.⁵⁰

Historicky se ukazuje, že výrazně solidární hospodaření se nejlépe dařilo vytvořit v nouzi. Ať šlo o nové osídlování, nebo o obnovu země po katastrofách či válkách, důležitým faktorem bylo, že společnost byla v situaci naléhavé bezprostřední nouze. Jakmile taková situace pomine, začne většina lidí (zjevně i protestantských křesťanů) dávat přednost osobním zájmům. Protestantské ano tržnímu hospodářství může být realistickým (?) vyhodnocením lidských možností. Náš sklon k dobru, k solidaritě, smysl pro spravedlnost a obětavost se mohou za určitých okolností rozvinout a posloužit potřebným i obecnému dobru. Je-li však spouštěcím mechanismem nouze, není záhodno je uměle stimulovat. Dá se spolehnout na náš sklon k sobectví a naši píli v hledání vlastního užitku. Této vlastnosti je možno využít, zároveň je jí třeba obezřetně (při zachování největší možné svobody) klást meze. Výsledkem je nesnadné hledání kompromisu, kdy je trh z protestantského hlediska v zásadě přijímán, ale s vědomím stálého nebezpečí zneužití individuálními i kolektivními sobeckými zájmy. Je tedy třeba snažit se

⁵⁰ Potíže, s nimiž zápasí již delší dobu ekumenické hnutí i na poli hospodářské etiky, reflektují např. Martin Robra. *Ökumenische Sozialethik*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 1994; Martin Eberle; Sören Asmus (ed.). *Quo vadis ökumenische Sozialethik?: Weltgestaltung im Zeitalter der Globalisierung*. Frankfurt/Main: Otto Lembeck 2005.

omezovat prostor a možnosti pro zneužití, zatímco projevy dobra lze vnímat vděčně jako nesamozřejmé a vzácné signály onoho plnějšího lidství, které se uskutečňuje jen z milosti jako znamení eschatologické naděje plnosti.

*Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy
Černá 9
115 55 Praha 1
e-mail: halama@etf.cuni.cz*